

žel, vařit jen z vody. Naše hospodářské kruhy nedospěly dosud k tomu poznání, že věda se rentuje. Co by mohla dokázat československá věda, a i brněnská věda, kdyby hospodářské kruhy byly k ní aspoň z desítiny tak štědré, jako jsou – k politice (rozuměj: k politickým stranám).“ (Psáno roku 1938 – pozn. J. K.)

Jiří Sedlák se ve své knize o Bláhovi neomezuje jen na jeho rozměr sociologický, byť právě jej považuje za určující. Nemalou pozor-

nost věnuje také Bláhovi jako významnému etikovi, jeho úvahám z oblasti filozofie, jeho postoji k umění a k náboženství a v neposlední řadě jeho pověstné činnosti pedagogické a osvětové. Výsledkem je neobyčejně plastický portrét jedné z klíčových osobností české sociologie, která ve své době svým rozhledem výrazně překračovala hranice úzce národní.

Jan Keller

Quido Kastner: Osidlování českého pohraničí od května 1945

Praha, Sociologický ústav AV ČR 1996, 68 s., přílohy, mapy.

Osidlování českého pohraničí od května 1945 je dílčím výsledkem Kastnerova souborného výzkumného tématu *Procesy formování obyvatelstva českého pohraničí*. Představuje územní sondu, zaměřenou na část litoměřického okresu, zastoupenou zde regionem „Východní (pravobřežní) Litoměřicko“, z něhož kromě toho do podrobnější studie vyčlenil subregion *Úštěcko*. Ke své historické, demografické a sociologické studii shromáždil celostátní regionální materiály, statistické, administrativní, historické, kulturní a další, mající něco společného s předmětem jeho studia. Vznikla tak sevířená publikace, která se stane jedním ze skladebných prvků pro podrobné zkoumání historického procesu osidlování, resp. znovuosídlení českého pohraničí po druhé světové válce a odsunu většiny německého obyvatelstva. Pomineme-li první statistické údaje o vysídlovací a znovuosídlovací akci v českém pohraničí vyplývající z měsíčních hlášení o postupu odsunu německého obyvatelstva ministerstvem vnitra a měsíční výkazy o vydaných potravinových lístcích podle okresů vydávaných ministerstvem zemědělství 1945–1947 v členění podle národnosti, pak prvním souborným pramenem o osidlování českého pohraničí byla publikace Státního úřadu statistického *Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947*, zpracovaná podle územního rozdělení státu z roku 1949, kde pohraniční území bylo zpracováno podle skutečně okupovaných obcí. Tak tomu bylo i v analytické publikaci SÚS z roku 1953 *Osídlení pohraničí v letech 1945–1952*,

kde podkladem byly údaje o skutečně okupovaném území, avšak z politických důvodů (integrace pohraničí do území osvobozené republiky) byla data zpracována za celé okresy, z nichž některé – podle rozsahu okupace – byly označovány za „pohraničí“ a ostatní za „vnitrozemí“. Tak tomu bylo i v navazující publikaci SÚS *Osídlení českého pohraničí v letech 1945–1959* vydané v roce 1960. Všechny další publikace konstruovaly pohraničí podle okresů v jejich územním rozsahu podle tzv. druhého krajského zřízení z roku 1960.

Vyzbrojen základními makrodemografickými daty a s využitím dalších celostátních nebo místních pramenů (archivů, matrik, pamětních knih, úředních záznamů, publikovaných zpráv ap.) přistoupil Q. Kastner nejprve k celistvému pohledu na problematiku existence „vnějšího“ a „vnitřního“ pohraničí a pak se věnoval místně lokalizované problematice. Určujícím tématem byla proměna etnické skladby populace českého pohraničí v letech 1945–1990. Základem nového osídlení se stalo české obyvatelstvo vnitrozemí přicházející sem z nejbližších okresů roudnického a mělnického, ale také z Prahy nebo z okresu Český Brod a Praha-sever, které se nejvíce podílely na osídlení tzv. „Východního (= pravobřežního) Litoměřicka“ chápaného jako *region*. Kromě uvedených okresů a levobřežní části litoměřického okresu, účastnily se na znovuosídlení oblasti okresy širšího středočeského prostoru (30,8 %), východočeského prostoru (14,4 %) a jihočeského prostoru (5,8 %); zbytek pocházel z jiných oblastí Čech, Moravy a Slezska ev. ze zahraničí.

Kromě pozornosti věnované celému regionu, věnoval Q. Kastner podrobněji mikroregionu „Úštěcko“ vymezenému městem Úštěkem a

obcemi Lukov, Lhota, Starý Týn a Lovečkovice. Tento subregion charakterizuje vývojem od 14. století do roku 1945 včetně politického vývoje za první republiky se zvýrazněním henleinovské epochy 1935-1938, kdy Úštěcko bylo jednou z bašt nacionalistického hnutí. Ale pak souvisle přechází do roku 1945, kdy 18. května přišla do Úštěku československá armáda.

Předmětem Kastnerova výzkumu bylo české obyvatelstvo přišlé na Úštěcko v květnu až listopadu 1945. Vyšel z počtu a struktury 238 žadatelů o nemovitosti. Úštěckých starousedlíků (navrátilců) bylo 11. Žadatele charakterizoval jejich dřívějším bydlištěm, sociálně profesní příslušností, povoláním, věkovým složením.

Terénní výzkum byl proveden v roce 1993, avšak pouze u 19 osob. Žijících v obci od roku 1945. I tak je sonda zasluhující uznání, byť ne zcela reprezentativní. Silná poválečná fluktuace obyvatelstva pohraničí do něho sice přiváděla desetitisíce obyvatel, ale také desetitisíce jich odcházelo. Přesto se podařilo většinu pohraničí osídlit na 60-70 % předválečného státu. Část nebyla osidlována záměrně, zdánlivě z bezpečnostních důvodů a z důvodu budování pohraničních pásem.

Autor provedl sociologickou sondu s pomocí dotazníku se zaměřením na zjištění *podnětu* k rozhodnutí přijít právě na Úštěcko, na zjištění struktury *rodiny*, místa *bydliště*, *úmyslu* vystěhovat se, dále na profesi a *vztah k Němcům*.

Závěry shrnul do významných poznatků. Příchod byl ovlivněn špatnou osobní sociální situací v roce 1945, návratem do rodného kraje. Novousedlíci přicházeli *většinou sami* nebo s rodinou, výjimečně se známými. Nynější starousedlíci jsou sžiti s novým bydlištěm, jsou *spokojeni*, nespokojení postupně zřejmě odcházeli. Příchozí zde zplodili děti, mají i pravnuky. Někteří zde zůstali, jiní navštěvují své rodiče nebo prarodiče na Úštěcku. Zaměstnanost je pouze v *zemědělství*, ostatní jsou odkázáni na vyjížděku mimo obec. U usedlíků zůstává *strach z Němců*, omluvu za odsun považují za nesprávnou. Zřejmě však rozlišují mezi vztahy k „sudetským Němcům“ a k Německu jako státu.

Autor hodlá ve svém výzkumu pokračovat. Věc však spěchá, pamětníci z roku 1945

postupně umírají. Další výzkumy by měly potvrdit dílčí závěry z Úštěcka.

Z makrostatistických poznatků vyplynula nadprůměrná mobilita obyvatelstva v letech 1945 až 1959. Bylo nebezpečí, že po kolektivizaci zemědělství se pohraniční venkov vylidní podstatněji než vnitrozemský, a proto stranické a vládní orgány přistupovaly k postupným doosidlovacím akcím, jejichž intenzita byla zvýšena po roce 1953. Týkala se do roku 1959 celkem 38 okresů, ne vždy v jejich celém územním rozsahu. Všechna opatření byla zaměřena finančně na zachování osídlení aspoň na současné úrovni. Znamenalo to však vždy nejen podněcovat ve vzniku pracovních míst, ale také k budování infrastruktury, služeb, dopravních spojů. Vysílající obce nebo okresy neprověřovaly ani osobní, ani profesní, ani bezúhonnostní kvality vysílaných osob. Natální vlny, resp. křivky porodnosti měly v pohraničních oblastech jiný vývoj než ve vnitrozemí. Po určitou dobu přispívalo ke kompenzaci demografických ztrát vznikajících vysokým vystěhovalectvím z pohraničí. Ještě dodnes mají pohraniční okresy vyšší porodnost než okresy vnitrozemské a také prognózy obyvatelstva např. do roku 2000 ukazují, že ze 77 okresů republiky jen v pěti pohraničních okresech (Jeseník, Český Krumlov, Tachov, Bruntál a Sokolov) lze očekávat zvýšení počtu obyvatelstva, kdežto v 72 okresech se počet obyvatel sníží. Vyšší reprodukce je v pohraničních okresech zajišťována ještě stále příznivějším věkovým složením obyvatelstva, ale do značné míry i jeho sociální strukturou a přítomností vyššího podílu romského obyvatelstva v místní populaci.

Ačkoli *Kastnerova* studie analyzuje poměrně malé území, regionální analýzy ve větším měřítku by mohly poskytnout ucelenější obraz o osidlovacích a doosidlovacích procesech, o formování nové sociální struktury pohraničí i o dynamice etnických procesů. Z jiných analýz víme, že národnostní asimilace v letech 1950-1991 směrem k většinovému etniku nebyla příliš intenzivní a měla mezi jednotlivými sčítáními lidu různé tempo, určované politickým, ekonomickým i kulturním klimatem příslušného období.

Vladimír Srb